

MEDVÉK, BIKÁK, OROSZLÁNOK... AZ ÁLLATHAJSZÁK HŐSEI

BEARS, BULLS, LIONS... THE HEROES OF ANIMAL CHASES •

BILLER Anna Zsófia

Budapesti Történeti Múzeum – Aquincumi Múzeum

E-mail: biller.anna@aquincum.hu

Abstract

The main attraction of Roman amphitheatres was the gladiatorial games. The parade of wild animals was also very important. Battles between different species of wild animals, or the battle between man and beast (venatio), were greeted with great interest by the public. These killing fights required huge numbers of animals, which had to be acquired, transported and the carcasses disposed of. The individual beasts were captured from remote provinces of the empire and transported by ship or wagon to the site of the fights. All sorts of exotic species were also present at the fights in the capital. In peripheral areas, such as the province of Pannonia, the selection was usually made from the wild animals found locally in the area. Remains of brown bears, among others, are known from the amphitheatre near the military amphitheatre in Aquincum, but no bones of exotic species have been found in the Budapest fighting arenas. In North Africa, a hotbed of animal fighting, the spread of agriculture and pest control has left a huge ecological footprint, leading to the extinction of some species such as the lion and the elephant.

Kivonat

A római korban épült amfiteátrumok fő látványosságai a gladiátor játékok voltak. Mellettük igen jelentős szerep jutott a vadállatok felvonultatásának. Az egyes vadállat fajok egymás közti csatáját vagy az ember és az állatok küzdelmét (venatio) nagy érdeklődéssel fogadta a közönség. Hatalmas állatállományra volt szükség ezekhez a gyilkos viadalokhoz, amelyek beszerzése, szállítása, majd az elhullott tetemek felszámolása komoly tervezést igényelt. Az egyes vadállatokat a birodalom távoli provinciáiról fogták be, és szállították hajókon, szekereken a viadalok színhelyére. A fővárosban rendezett viadalokon mindenféle egzotikus faj is előfordult. A peremterületeken, mint például Pannonia provinciában, általában az adott térség helyben fellelhető vadállataiból válogattak. Az aquincumi katonavárosi amfiteátrum közeléből többek között a barnamedve maradványai ismertek, egzotikus fajok csontjai azonban egyelőre nem kerültek elő a budapesti küzdőterek térségéből. Észak-Afrikában, az állatküzdelmek fellelőhelyén, a mezőgazdaság térhódítása és a dúvadként aposztrofált vadak irtása hatalmas ökológiai lábnyomot hagyott maga után: egyes állatfajok, mint az oroszlán és az elefánt kipusztulásához vezetett.

KEYWORDS: AMPHITHEATRE, WILD ANIMALS, BROWN BEAR, VENATIO, AQUINCUM

KULCSSZAVAK: AMFITEÁTRUM, VADÁLLATOK, BARNAMEDVE, VENATIO, AQUINCUM

Bevezetés

A római kori arénákban nem csupán emberek, hanem állatok adózó küzdelmeit nézhette a brutális látványra szomjazó római nép. Hogy mi viszi rá az emberi fajt már évszázadok óta arra, hogy „színpadias” keretek közt nemcsak, hogy önmagát, de más fajokat is kitegyen az értelmetlen harcnak és öldöklésnek? A rómaiak esetében a fő cél a néptömegek megnyerése, és figyelmük fontosabb dolgoktól való elterelése volt amellet, hogy az uralkodó ily’ módon újra és újra kifejezésre juttathatta az

élet és halál feletti mindenhatóságát, és megerősíthette hatalmát.

Jelen tanulmányban a venatio alatt elsősorban az amfiteátrumok arénaiban folyt állat-állat és állat-ember küzdelmek értendők, és nem a tágabb értelemben vett, és a cirkuszi játékoktól független vadászatot jelenti. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a római korban több jelentéssel is bírt a venatio kifejezés: jelentett vadászatot, magát a vadászszakmányt, valamint állathajszát és állatviadalt is.

• How to cite this paper: BILLER, A. Zs., (2025): Medvék, bikák, oroszlánok... Az állathajszák hősei / Bears, bulls, lions... The heroes of animal chases [in Hungarian with English abstract], *Archeometriai Műhely* XXII/2 121–136.

doi: [10.55023/issn.1786-271X.2025-009](https://doi.org/10.55023/issn.1786-271X.2025-009)

Honnan a vad?

A császárkor óta évente több alkalommal megrendezett amfiteátrumi játékok (*ludusok*) során kitétek magukért a szervezők. Főként a Római Birodalom határmenti területeiről gyűjtötték be a különböző vadakat az amfiteátrumi játékokhoz. Csupán az Amphitheatrum Flaviumban (közismert nevén a Colosseumban) 450 éves fennállása alatt több száz-ezer állat vesztette életét a látványosságok során. Az állatokat olykor képzett vadászok (*venatores, bestiarii*) gyilkolták le, máskor a vadak gladiátorokkal vagy más állatokkal folytattak élet-halál harcot. A birodalom terjeszkedésével a leigázott területek vadjaiból is küldtek Rómába. Főként Afrikából érkeztek különleges fajok: oroszlánok, párducok, vízilovak, orrszarvúk, krokodilok. Keletről és Afrikából pedig elefántok, amelyek már a Kr. e. 3. században felvonultak diadalmeneteken a nézők nagy ámulatára (Meijer 2009, 87). De a dél-olaszországi Apulia (ma Puglia) és Lucania tartományból is befogtak szarvasokat, őzeket, vaddisznókat, bikákat és bölényeket. Egyes kutatások szerint a tigriseket nem Indiából, hanem Örményország területéről hozták be (Carroll 2002).

Az első állatviadalt a Kr. e. 2. század első felében rendezték, amikor állítólag számos afrikai állat, medvék, elefántok, szarvasok, vadkanok, bikák küzdelmét nézhette végig a közönség. A köztársaságkor végétől váltak a vadászatok nagyszabású eseményekké, sok esetben önálló, önmagukért látogatott látványossággá, amelyek már a délutáni órákban, tehát „főműsoridőben” is megrendezésre kerültek (Auguet 1978, 107). Kr. e. 104-ben, a numidiai Iugurta király (Kr. e. 116–104) elleni sikeres háborút követően Licinius Crassus és Mucius Scaevola 100 oroszlán bevonásával szerveztek állathajszát a Circus Maximusban. Kr. e. 99-ben a Claudius Pulcher által szervezett viadalokon először harcolt egymás ellen két elefánt. Pompeius színházának felavatásakor (Kr. e. 55) 20 elefánt, 600 oroszlán, 410 leopárd és jó pár majom is életét vesztette, de kuriózumként hiúzt és orrszarvút is bemutatottak. Caesar Kr. e. 46-ban 400 oroszlánt, bikákat, zsiráfokat és elefántokat vonultatott fel az arénában (Meijer 2009, 87–88). Augustus (Kr. e. 27 – Kr. u. 14) Kr. e. 26-ban száz napon át tartó állatviadalokat tartott, amelyek során állítólag 35000 állat, többek között jó néhány oroszlán, leopárd, medve és krokodil vesztette életét. Caligula (Kr. u. 37–41) 400 medve és 300 afrikai vadállat életével játszott, míg Nero (Kr. u. 54–68) egy nap alatt 400 medvét és 300 oroszlánt öletett le. A Colosseum felavatásakor Kr. u. 80-ban 9000 állatot mészároltak le. Antoninus Pius 149-ben elefántok, hiénák, oroszlánok, tigrisek, orrszarvúak, krokodilok és vízilovak részvételével rendezett játékokat (Meijer 2009, 87–88), olykor bölények, óriáskígyók vagy fókák is a porondon találták magukat (Auguet 1978, 113–114).

A tömeges állatsereglet befogásával és szállításával birodalom szerte rengeteg ember és több vadász-társaság foglalkozott, azonban a császárkor első két évszázadából nincs, és a későbbi időszakokból is kevés az információ, hogy ez pontosan milyen költségekkel járt (Meijer 2009, 90). Az állatviadatok előtt a szervező vagy ügyintéző feladata volt kalkulációt készíteni a szükséges állatmenyiségről és ennek költségeiről. Ezt követően léptek kapcsolatba a provinciák kormányzóival, akik felmérték, hogy a körzetükben elegendő állatállomány áll-e majd rendelkezésre a rendelés teljesítéséhez. Ezután helyi vadászokból, később leginkább a vadállatok befogására kiképzett katonai alakulatokból álló felderítőket küldtek a területre. A medvevadász katonákat *ursarii*-nak nevezték. A mai Köln és Bonn környékén állomásozó, medvevadászokból álló csapat része volt a *legio I Minervianak* (Auguet 1978, 152), amely az írott források szerint hat hónap alatt ötven medvét fogott be (Carroll 2002). Germania mellett Pannonia is híres volt medvéiről (Vörös 2018, 255).

A vadakat gyakran veremcsapda vagy hálós befogás módszerével kapták el. Dámvadak hálós befogását ábrázoló jelenet látszik például az egyik Kr. u. 4. századra keltezett Seuso-tál középső medallionábrázolásán (Vörös 2018, 256). Az elefántok olykor nem adták könnyen magukat, mert bár felfegyverzett fáklyás lovasok völgyekbe szorítva próbálták kifárasztani, majd megkötözni és elhurcolni őket, időnként fajtársaik kimenekítették bajba esett társaikat. Az állatmutatványokra, megszelídítésre szánt példányokat még kölyök korukban ragadták el anyjuktól (Auguet 1978, 148). A ketrecbe zárt állatokat – ahogy a Seuso-tál peremén is ábrázolták (Vörös 2018, 252–253) – ökrös szekekkel szállították a vidéki városok gyűjtőhelyeire vagy akár egészen a célállomásig. Néhány katona feladata volt, hogy a *vivariumok*ban, azaz istállókat magába foglaló elkerített területen gondozzák a vadakat, míg a megrendelőhöz kerültek. A kikötőkbe jutva a hajókra terelésük nem mindig volt gördülékeny (1. ábra). A mély víztől viszolygó elefántokat talán a legnehezebb a fedélzetre terelni (Auguet 1978, 151). A Földközi-tengeri szállításukat speciális, erre a célra kialakított gályaszerű teherhajóval oldották meg, ahol a befogott vadállatok mellett azok eleségének is helyet kellett biztosítani (Meijer 2009, 92–93). Az egyes fajokat nem csak maga a *venatio* tizedelte meg. Már maga a hosszadalmas, akár több hétig tartó szállítás, a korábbi élőhelyükről kiszakítás, a kedvezőtlen körülmények és a méltatlan bánásmód is vesztüket okozhatta (Meijer 2009, 94).

A legtöbb Rómába tartó hajó Ostiában kötött ki, ahonnan nagy kordékkal vagy speciális hajókkal (*codicariae*) vitték tovább az állatokat Rómába. Az elefántok valószínűleg gyalog tették meg ezt a hosszú utat. Rómába érkezve az állatokat ketrecek-

1. ábra: Vadállatok szállítása hajóval (Kr. u. 4. század; lelőhely: Villa Romana del Casale, Piazza Armerina, Olaszország – Szicília). Forrás: Wikimedia
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Transport_d%27animaux_exotiques_villa_de_Casale_Piazza_Armerina_Sicile_Italie.jpg)

Fig. 1.: Transport of wild animals by ship (4th century AD; Villa Romana del Casale, Piazza Armerina, Italy – Sicily). Source: Wikimedia
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Transport_d%27animaux_exotiques_villa_de_Casale_Piazza_Armerina_Sicile_Italie.jpg):

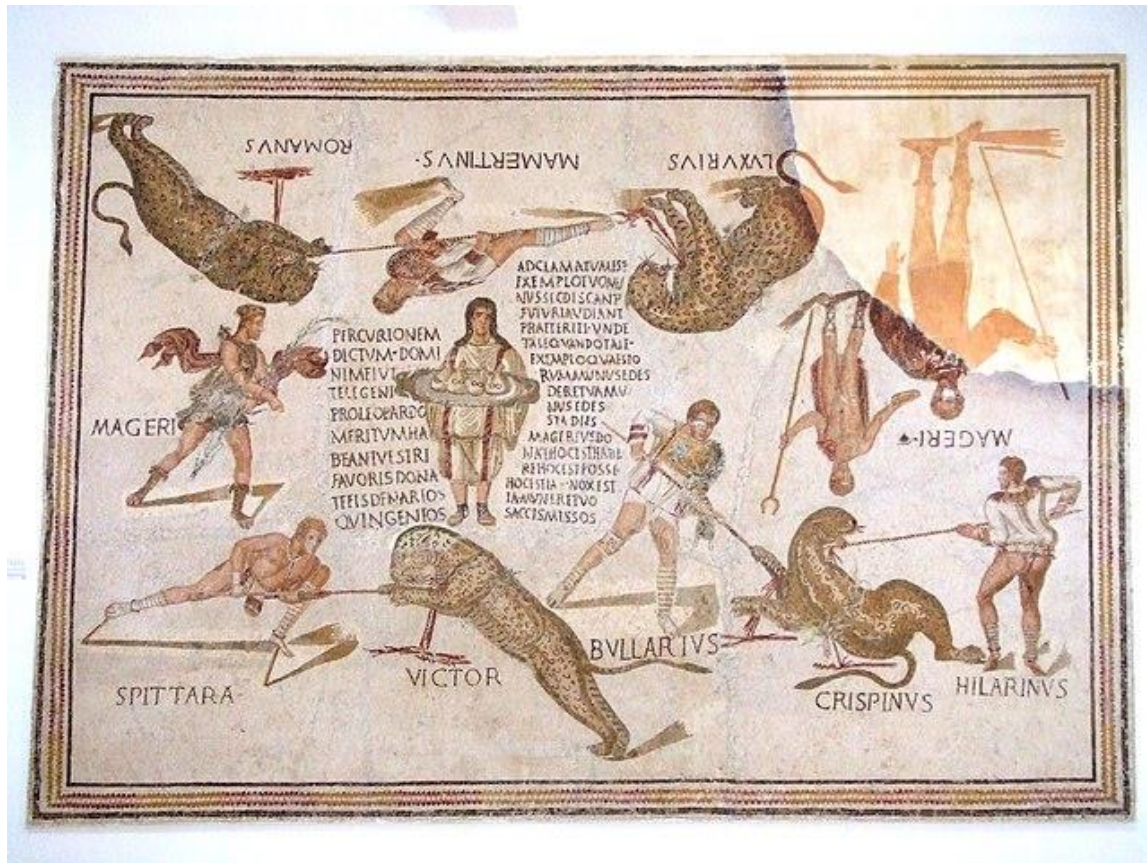
be (*vivaria*) helyezték a Mars-mezőn, vagy a császári paloták kertjeiben, esetleg a városon kívül létesített ún. állatseregletekben, vadasparkokban (Auguet 1978, 154). Innen szállították őket a viadalok előtt az éjszaka leple alatt a Colosseum sötét ketreceibe (Meijer 2009, 95), vagy igény esetén a Birodalom többi provinciájába, ahol hasonló viadalok alkalmával léptek porondra. A *venatio* Afrikában örvendett talán a legnagyobb népszerűségnek, ahol bizonyos mozaikokon az egyes állatok nevei is fennmaradtak. Innen ismerni például a Leander, Crudelis ('kegyetlen') vagy Omicida ('emberölő') nevű medvéket (Auguet 1978, 155–156), vagy a Kr. u. 3. században készített, Tunéziából előkerült Magerius-mozaikról Victor ('győző'), Crispinus, Luxurius ('dévaj'), Romanus ('római') és Rapidus ('gyors') nevű leopárdokat (Line 2022, 25; **2. ábra**).

A vadállatok egy igen szörnyű gyakorlat részeseivé is váltak. Mivel az élvezésük drága volt, ezért halálra ítélt embereket is eléjük vetettek. A *damnatio ad bestias* a játékok déli műsorszámává vált. Ilyenkor gladiátornak öltöztetve vagy oszlophoz kötözve marcangolták szét az embereket a vadak (Szilágyi 1956, 19; Meijer 2009, 129; **3. ábra**). Mielőtt az arénába küldték a vadakat, feldíszítették őket aranyozott lemezekkel (*bracteae*), amelyek a kiéheztetés és a rossz bánásmód mellett még inkább felkorbácsolhatták viselőjük idegeit. A Kr. u. 1. századtól kezdve ez a sors várt a nyakasabb keresztényekre is (Meijer 2009, 106–107). Ez súlyosságát tekintve megegyezett az élve elégetéssel (*vivi crematio*) és a keresztre feszítéssel (*damnatio in crucem*). Mind az

ad bestias, mind a keresztre feszítés a karthágói katonai gyakorlatból került át a rómaiakhoz az 1. pun háború (Kr. e. 264–241) idején.

Az arisztokrácia valódi vadászatok alkalmával is előszeretettel gyilkolta a vadállatokat, főként a nagybirtokokon, bár ez az úri huncutság viszonylag későn vált népszerűvé (Auguet 1978, 147). A vadakat nem csak viadalok számára gyűjtötték be, hanem a császári vadaskertekbe (*saepta venationum/vivarium*) és ketrecekbe is. A vadaskerteket a *villagazdaságokban* a rezidenciák közelében állították fel, ahol a helyi és távoli vidékek vad-jainak vadászata zárt helyen történhetett (Vörös 2018, 253; **4. ábra**). Az állatviadalok mellett pedig lassanként elterjedt az állatok megszelídítése és betanítása, amely kegyesebb módja az emberek szórakoztatásának. Olykor arisztokrata gyerekek is szerepeltek az amfiteátrumokban közönség előtti gyakorlásképpen, amikor is nyulakra, ludakra vadásztak, amint az a szicíliai Villa del Casale (Piazza Armarina) egyik mozaikján is látható (Auguet 1978, 161; **5. ábra**).

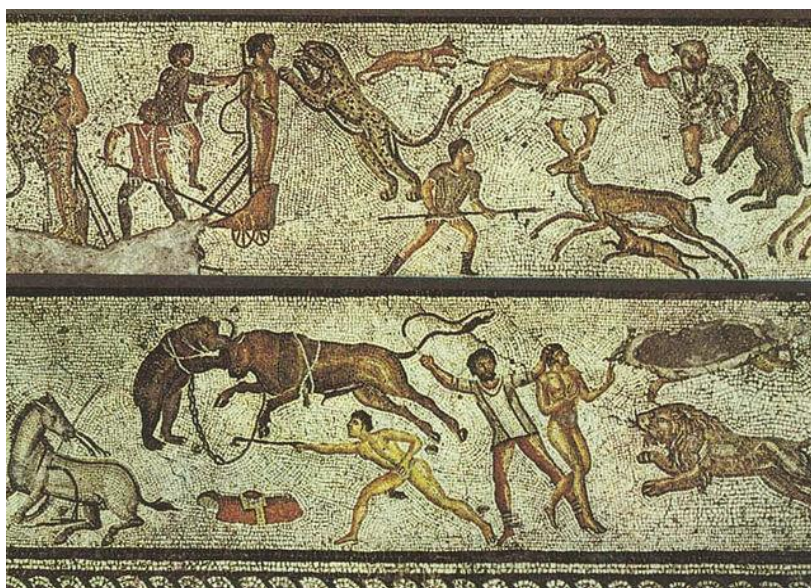
Pannoniában, így az aquincumi amfiteátrumokban is a mérsékelt égövi fauna állatai vettek részt a küzdelmekben. A környező erdőkben honos volt ekkor az őstulok, bölény, muflon, különböző szarvasfélék (jávorszarvas, gímszarvas, dämavd, őz), medve, farkas, róka, hiúz, borz, hód, nyúl, kisragadozók, vadmadarak (sasok, keselyűfélék, tüzok, baglyok, darvak, kócsagok, pelikánok), amelyek szinte mindegyikére találni archeozoológiai bizonyítékot is a régészeti lelőhelyek leletanyagában.

2. ábra: A venatio Afrikában volt talán a legnépszerűbb, ahol pompás mozaikpadlók őrizték meg az egyes harci állatok nevét. El Jemből (Tunézia; Kr. u. 3. század), a Magerius-padlómozaikról ismertek a Leander, Crudelis, Omicida nevű medvék, és a Victor, Crispinus, Luxurius, Romanus nevű leopárd. Forrás: Wikimedia (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:La_Kasbah_Museum,_Sousse_-_50513136536.jpg)

Fig. 2.: The venatio was perhaps most popular in Africa, where magnificent mosaic floors preserved the names of individual fighting animals. El Jem (Tunisia; 3rd century AD), the bears named Leander, Crudelis, Omicida and the leopard named Victor, Crispinus, Luxurius, Romanus are known from the Magerius floor mosaics. Source: Wikimedia

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:La_Kasbah_Museum,_Sousse_-_50513136536.jpg)

3. ábra: Egy halálra ítélt leopárd általi kivégzés, valamint medve és bika küzdelmének ábrázolása (Kr. u. 1–3. század; lelőhely: Zletin, Líbia). Forrás: Wikimedia (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Besti%C3%A1rios.jpg>)

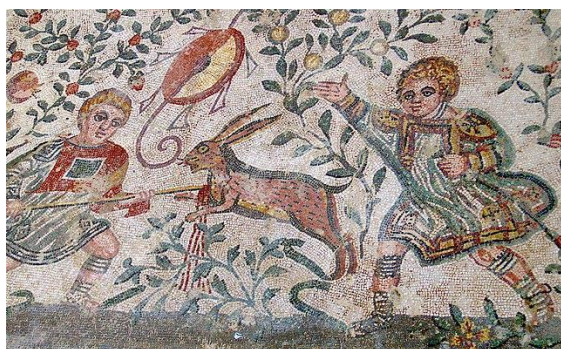
Fig. 3.: Execution of a condemned by a leopard, and representation of a bear and a bull fight (1st–3rd century AD; Zletin, Libya). Source: Wikimedia

(<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Besti%C3%A1rios.jpg>)

4. ábra: Falfestmény részlete tigris és leopárd ábrázolásával az aquincumi katonavárosból (Kr. u. 3. század első fele; lelőhely: Budapest, III. kerület – Pacsirtamező utca 65.) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 4.: Detail of a wall painting depicting a tiger and a leopard from the military town of Aquincum (first half of the 3rd century AD; District III, Budapest, Hungary – Pacsirtamező str. 65) – Photo: Anna Zsófia Biller

5. ábra: Nyúlra vadászó gyerekek mozaik ábrázolása (Kr. u. 4. század; lelőhely: Piazza Armerina, Villa del casale, Szicília) – Forrás: Wikimedia

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Villa_de_l_casale_13.jpg)

Fig. 5.: Mosaic representation of children hunting a rabbit (4th century AD; Piazza Armerina, Villa del casale, Sicily) – Source: Wikimedia

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Villa_de_l_casale_13.jpg)

A Kárpát-medencei vadak egy részét nemcsak a hazai amfiteátrumokba, hanem Itáliába is szállították, erősen igénybe véve a helyi ökoszisztémát (Auguet 1978, 271). A farkasokat vallási okokból eredő tiszteletük miatt nem szerepeltették állatküzdelmekben (Rissanen 2014, 125–147). Leginkább bölény- és bikaviadalokat rendezhettek, valamint őzek, szarvasok, vadkanok, medvék eshettek áldozatul az események küzdelmei során (Torma 1881, 84). Több Pannoniában, illetve Aquincumban

6. ábra: Egy családi sírsztélén bika-medve és ló-nagymacska (vadmacska vagy párduc) küzdelmét jelenítették meg (lelőhely: Budapest, Aquincum – katonaváros) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 6.: A bull-bear and horse-big cat (wild cat or panther) fight was depicted on a family grave stele (Aquincum – military town, Budapest, Hungary) – Photo: Anna Zsófia Biller

is fellelhető domborművön megjelenik az oroszlán és párduc alakja, míg elefánt, orrszarvú vagy krokodil soha (Auguet 1978, 280). Az aquincumi katonai amfiteátrumnál előkerült egy állatviadalt ábrázoló családi sírsztélé, amelyen bika-medve és ló-nagymacska (vadmacska vagy párduc) küzdelmét jelenítették meg (**6. ábra**). Többek között Nemeskőről is ismert oroszlán vadászatot ábrázoló római kori (Kr. u. 4. század utolsó harmadára datálható, vagy akár az 5. század eleje is tehető)

diszített veret (Gábor & Vaday 2022, 56–68). Ugyanakkor régészeti állattani bizonyíték ezidáig nem támasztotta alá a nagymacskák (vagy egyéb egzotikus fajok) jelenlétét az aquincumi *venatió*kon.

A fauna alakulása és az állatküzdelmek leáldozása

A vadbefogások következtében nagyon megcsappant a fajok egyedszáma. A birodalom Kr. u. 3. századi krízise ellenére a *venatió*k száma nem csökkent, ám a költségesebb és túlvadászott, az életterükről a gabonaföldek, olíva- és szőlőültetvények miatt kiszorított ragadozófajok helyett egyre inkább növényevőket kezdtek szerepeltetni. I. Gordianus (Kr. u. 238) egyik általa rendezett játék alkalmával például 200 szarvast, 30 vadlovat, 100 vadjuhot, 10 jávorszarvast, 100 bikát, 300 struccot, 30 vadszamarat, 150 medvét és 200 zergét küldött az arénába (Meijer 2009, 88). A korábbi egzotikus ragadozók helyett azok számának csökkenését követően a medvéket is előszeretettel fogták be a viadalok számára (Bomgardner 1992, 164). Az amfiteátrumokban zajló küzdelmek leáldozásának egyik oka a keresztény eszmék elterjedése volt, és ennek első megnyilvánulása Kr. u. 325-ben Constantinus császár rendeletében volt tetten érhető, amelyben betiltotta a gladiátorok további kiképzését, és inkább bányákba küldte vezekelni a korábban gladiátor-sorsra ítélt rabokat. Ez a rendelet nem volt elegendő a véres viadalok teljes felszámolásához, de elindította azok visszaszorulását. Rómában például a Kr. u. 4. század második felétől kezdett alábbhagyni a lelkesedés a gladiátor küzdelmek iránt a keresztény szellemiség által megérintett emberek körében (Meijer 2009, 138–139). A vadállatok gyilkolása, a színházi előadások és a kocsihajtás azonban még tovább fennmaradhatott. Az utolsó állatviadalok egyikére Kr. u. 519-ben Nagy Theoderik gót király (Kr. u. 493–526) uralkodása idején került sor (Meijer 2009, 140). Miután Konstantinápoly vette át Róma szerepét, a vadállathajszák még műsoron maradtak, és csak lassan koptak ki a szórakoztatás módoszatai közül. Az ember és állat közti küzdelmeket a Kr. u. 6. század elején tiltották be, de hajszákat továbbra is rendeztek a lassú leáldozásig (Meijer 2009, 141). Az arénákban folyó küzdelmeket valószínűleg sohasem tiltották be teljesen, hanem idővel maguktól szűntek meg. Addig azonban az állatküzdelmek szereplőinek befogása és halála ítéltéle katasztrofális következménnyel járt az állatpopulációkra nézve. A több évszázadon át tartó állatmészárlás miatt bizonyos területeken több faj is teljesen kihalt. Észak-Afrikában a Kr. u. 4. századra teljesen kipusztultak az elefántok (Auguet 1978, 147), az oroszlanok pedig eltűntek Líbia területéről (Meijer 2009, 89). Az, hogy az adott térségekben ilyen mértékűvé válhatott az őshonos vadfajok befogása és arénába küldése, összefüggésbe hozható az adott

területek mezőgazdasági művelés alá vonásával (Észak-Afrika például a birodalom fő gabonatermő vidéke volt a korszakban), és így a dúvadnak számító vadak ilyen módon történő visszaszorításával (Bomgardner 1992, 164).

Budapest két amfiteátruma

„...A mi már magát a Régi Római Amphitheatrumot illeti, minekelőtte én ide Ó-Budára jöttem volna, senkinek még csak eszé ágában sem vólt, hogy itt valaha Amphiteathrum állott légyen s magam is csak történetből jöttem reá...” (Németh Sándor kamarális *praefectus* leírása a katonavárosi amfiteátrumhoz kapcsolódóan – Tudományos Gyűjtemény 1823; Póczy 1994, 27)

Budapest III. kerületében, Óbudán, a hajdani Aquincum területén (7. ábra) két, tojásdad alakú, ún. földamfiteátrum (Hajnóczy 1971, 186) romjaival is találkozhatunk.

Az ülsorok terhet a kőfalas boltozatokon és támfalakon túl döngölt agyag is viselte (Szilágyi 1956, 10). E két amfiteátrum azok közé az építmények közé tartozik, amelyek a római császárok iránti tiszteletből és a gladiátorjátékok népszerűsége miatt épültek, s amelyek száma a Kr. u. 3. században meghaladta a kétszázat. A birodalom nyugati felén található az amfiteátrumok többsége, keleten jóval kevesebb létesült és ezek általában földbe mélyítettek és kisebb méretűek voltak (Meijer 2009, 83–85).

A Kr. u. 2. század középső harmadában épült a polgárvárosi amfiteátrum (8/A ábra), amely a városfalról északra helyezkedett el (Auguet 1978, 275; Zsidi 2006, 23–25). Nézőtere 3320 m², és 6–7000 ember befogadására lehetett képes. A külső falát 46 sugárirányú, rendszertelenül elhelyezett támfal és pillér erősítette meg. Az ülsorok itt is a két övező fal közé feltöltött földlejtőn nyugodtak. A gladiátorok a nyugati kapun vonulhattak be. A főkapuk oldalfalait több szobor díszítette, amelyről négy, falba vágott fülke tanúskodik. A „Halál istennőjének kapuja” (*porta Libitinae*) az aréna északi oldalának közepén lett kialakítva, Nemezis szentélye pedig a nyugati főkapunál. A porond döngölt agyagpadlóját kavicsos homok fedte, ahogy a katonavárosi amfiteátrumét is (Szilágyi 1956, 22–25). A tetőfedő téglák maradványai alapján arra lehet következtetni, hogy a tűző nap ellen tetővel védhették a nézőteret. A katonavárosi amfiteátrumban ezt valószínűleg napvitorlával oldották meg (Szilágyi 1956, 27).

Az amfiteátrum Torma Károly által 1879–1882-ben vezetett feltárásakor (Szilágyi 1956, 7) gyűjtött archeozoológiai leleteket annak idején Szukáts József vizsgálta (1. táblázat). Közöttük őzek, farkasok és vadkanok csontjai fordultak elő a háziállatok maradványai mellett. Utóbbiak egyrészt a *venatió*k során szereplő ragadozók táplálékául

7. ábra: A római kori Aquincum térképe a polgárvárosi és a katonavárosi amfiteátrum feltüntetésével – Grafika: Kolozsvári Krisztián

Fig. 7.: Map of Aquincum in Roman times with the amphitheatre in the civil town and the military town – Graphics: Krisztián Kolozsvári

szolgálhattak, másrészt a felső régészeti rétegekben kimutatható fiatalabb korok lenyomatai. A legtöbb állatsont az amfiteátrum falain kívül, illetve az aréna területéről került elő. A szarvasmarhaként meghatározott csontok között lehet, hogy akadt bölényhez tartozó is, de ezeket a 19. században a korabeli összehasonlító gyűjtemény hiányosságai miatt pontosabban nem tudták meghatározni (Torma 1881, 100–102). A leletanyagban nyolc megmunkált kemény állati nyersanyagból készült tárgy is előkerült: dobókocka, hajtűk, varrótüskék, számító-bárca, eszköznyél szarvasmarha lábközépcsontról illetve agancsból (Torma 1881, 92).

Az aquincumi katonaváros (*canabae*) déli peremén épült, ma a Nagyszombat utca térségében lévő, a

polgárvárosinál kétszer nagyobb méretű katonavárosi amfiteátrum területén a Kr. u. 1. századtól a 375 körüli évekig folytak küzdelmek (Szilágyi 1956, 20; **8/B ábra**). A kőből épült amfiteátrumot az itt állomásozó *legio II Adiutrix* építette 145–161 között (Auguet 1978, 273). Arénájának méretei még a római Colosseumét is felülmúlta (Szilágyi 1956, 16.). Érdeemes megemlíteni, hogy az Alpoktól északra a birodalom legnagyobb amfiteátruma volt, amely 6530 m²-nyi területen 13000 főnek nyújthatott szórakozást (Szilágyi 1956, 15–16). A 17. században még jóval a feltárások megindulása előtt gróf Luigi Ferdinando Marsigli hadmérnök a két amfiteátrumot elfedő dombot katonai erődítménynek vélte. 1730 körül Richard Pococke angol utazó már amfiteátrumnak gondolta a katonavárost. A 19. században a német ókortörténész, Theodor Mommsen színházat vizionált a romokban. Az 1800-as években az amfiteátrum sugárirányú falmaradványainak felhasználásával épített házak 20. század eleji pusztulása és lebontása után 1925-ben lett nyilvánvaló Kuzsinszky Bálint és Nagy Lajos számára, hogy mit is rejt a domb (Szilágyi 1956, 8–9). Az amfiteátrumot Nagy Lajos, Szilágyi János (1935–39), majd Nagy Tibor (1940) tárták fel (Szilágyi 1956, 9; Póczy 1994, 30).

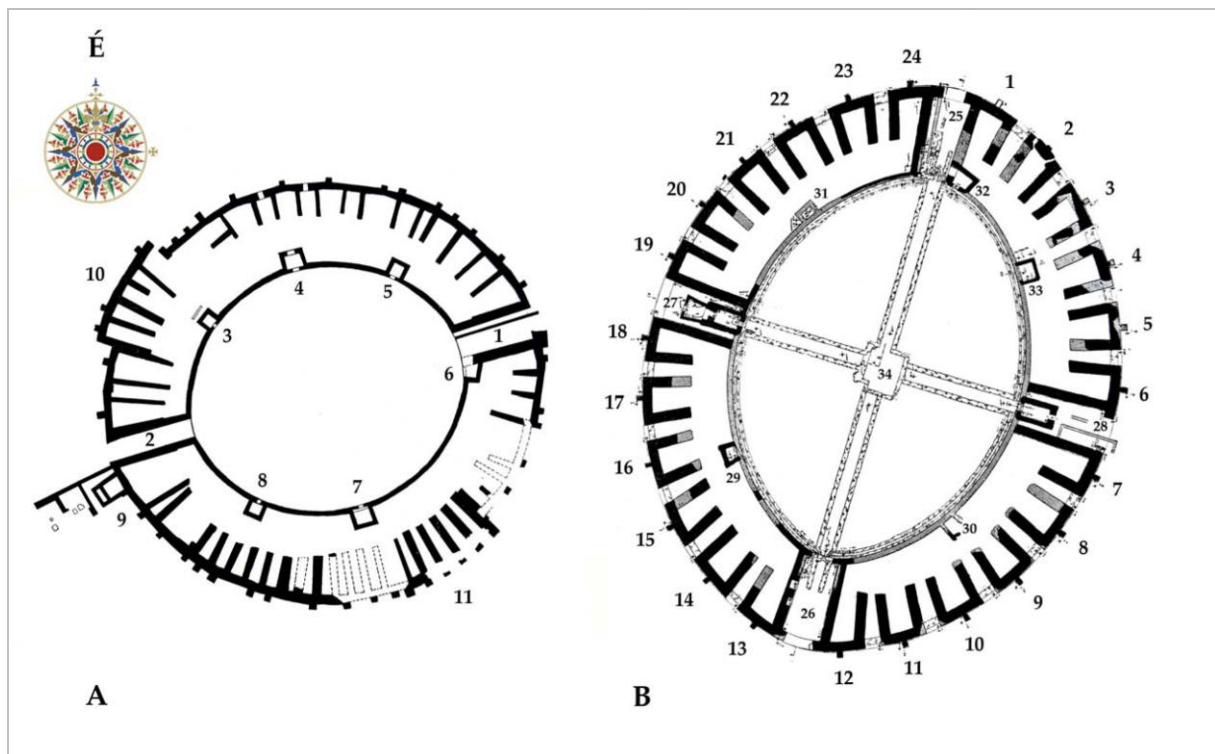
A Kr. u. 1. század végén formálódni kezdő bodegaváros első viadalait még a főtéren rendezhették, majd később fából építettek amfiteátrumot (valószínűleg a Kr. u. 117–138. közötti években; Auguet 1978, 273), amelyet mielőbb kőépítményre cseréltek (Szilágyi 1956, 10). A belső övező fal (*podium*) eredetileg 3–4 méter magas lehetett, hogy megvédje a nézőket a vadállatoktól, míg a külső – 24 ponton támpillérekkel megerősített – záró körfal a becslések szerint 12–13 méter lehetett (Szilágyi 1956, 10–12). A Kr. u. 4. század végén az amfiteátrum bejáratait befalazták, jól védhető erődítménnyé alakították. A Római Birodalom bukását követően a népvándorlások népei ugyancsak erődítményként és vesztőhelyként hasznosította. A 19. században a romokra épített lakásokkal használták ki a hely adottságait (Auguet 1978, 273–274).

Csontleletek hiányában csak az építmény szerkezete alapján lehet információt nyerni az állatküzdelmekről. Megmaradt a két – az amfiteátrum egymással szemben lévő ívén elhelyezkedő – állatketrec köfala, illetve kapunyílása, így az állatokat vélhetően a mai Szőlő utca, illetve Pacsirtamező utca felőli nyugati és keleti kapukon hajtották be, míg a többi szereplő az északi illetve déli kapun érkezett, mely főkapukat erős kapuszárnyakkal zárhattak le a vadak elől. Az amfiteátrum belső fala mentén öt cella (*spoliarium*) volt. Az északi kapu tövében lévő – amelybe a „Halál istennőjének kapuja” (*porta Libitinae*) vezetett – szolgálhatott arra, hogy az emberi és állati tetemeket ideiglenesen elhelyezzék, majd a viadalokat követően az északi főka-

1. táblázat: A polgárvárosi amfiteátrum római korra tehető rétegeiből előkerült állatmaradványok Szukáts József meghatározása alapján (Torma 1881, 102)

Table 1.: Animal remains found in the Roman Age layers of the civil town's amphitheatre in Aquincum. Determined by József Szukáts (Torma 1881, 102)

Állatfaj / Vámrész	Maxilla	Vertebra	Costa	Scapula	Humerus	Radius	Ulna	Metacarpus	Phalanx	Pelvis	Tibia	Fibula	Metatarsus	Összesen
Szarvasmarha / <i>Bos taurus</i>	32	3	9	5	2	2	1			1	1		7	63
Házisertés / <i>Sus domesticus</i>	13				2						3			18
Háziló / <i>Equus caballus</i>	2	1	11			1		5	2	1	4		8	35
Őszvér / <i>Equus mulus</i>													2	2
Házikutya / <i>Canis familiaris</i>					2	3	1				3	1		10
Európai őz / <i>Capreolus capreolus</i>							1							1
Vaddisznó / <i>Sus scrofa</i>	1													1
Farkas / <i>Canis lupus</i>					2	3	1				3	1		10
Házityúk / <i>Gallus domesticus</i>					3								1	4
Madár / <i>Aves indet.</i> ('Pulyka / <i>Meleagris gallopavo</i> ' szerepelt Torma Károly leírásában, de ha pulyka, akkor csak későbbi régészeti korokhoz köthető)					1									1
														145

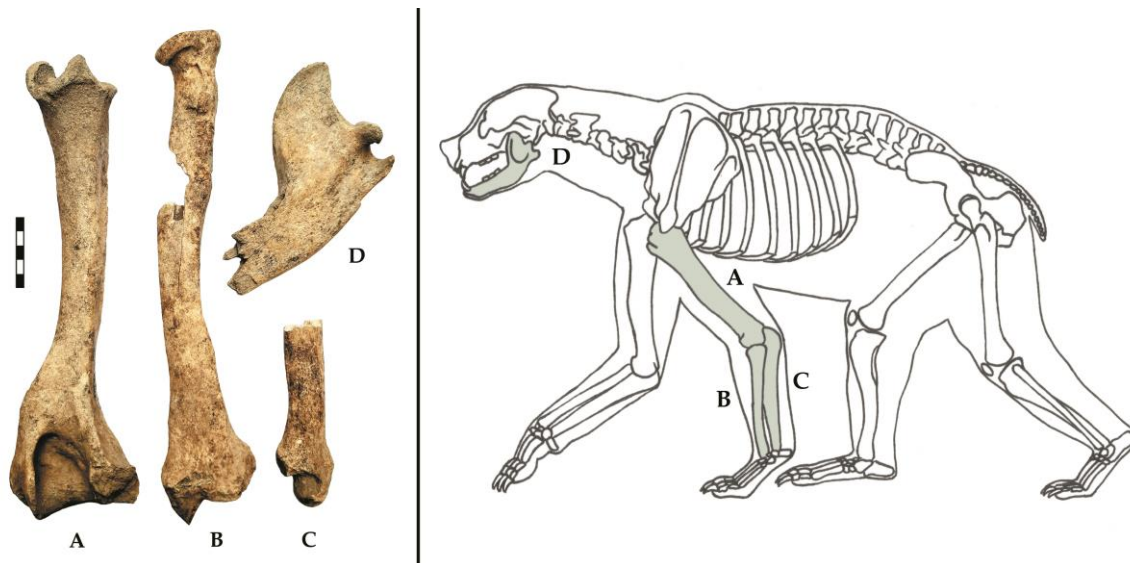

8. ábra: A – Aquincum polgárvárosi amfiteátrum alaprajza: 1-2: Kapuk; 3-8: Cellák az aréna körül; 4: a „Temetés” kapuja; 9: Nemezis szentélye; 10-11: Külső lépcsőépítmények. B – Aquincum katonavárosi amfiteátrum alaprajza: 1-24: Nézőteret tartó U-falazatok; 25-26: Főkapuk; 27-28: Állatketrecek; 29-31: Cellák az aréna felől; 32: a „Temetés” kapuja; 33: Nemezis szentélye; 34: Párologtató medence. (Szilágyi 1956 nyomán)

Fig. 8.: A – Floor plan of the civil town's amphitheatre in Aquincum: 1-2: Gates; 3-8: Cells around the arena; 4: The "Funeral" gate; 9: Sanctuary of Nemesis; 10-11: External stair constructions. B – Floor plan of the military town's amphitheatre in Aquincum: 1-24: U-walls supporting the viewing area; 25-26: Main gates; 27-28: Animal cages; 29-31: Cells from the arena; 32: The "Funeral" gate; 33: Sanctuary of Nemesis; 34: Evaporation pond. (after Szilágyi 1956)

2. táblázat: A cikkben szereplő budapesti római kori barnamedve maradványok méretei (mm-ben)**Table 2.:** The measurements (mm) of the Roman Age brown bear bones from Budapest mentioned in the article

Lelőhely	Vámrész	BP	DP	SB	SD	BD	DD	GL	Egyéb méretek
Bp. III. kerület - Lajos utca – Nagyszombat utca	Humerus (sin. juvenilis)			25	32	87	52		
	Radius (dext. adultus)	48	36	30	18	63	41	327	
	Ulna (dext. adultus)			25	22	41	25		
	Mandibula (dext. adultus)								izületi felszín szélessége: 42, corpus szélessége: 17, ramus mandibulae magassága: 93
Bp. III. kerület - Bogdáni út – Folyamőr utca – Sorompó utca (BUSZESZ)	Humerus (dext. adultus)			24	29				

9. ábra: Barnamedve csontleletek az aquincumi katonavárosi amfiteátrum közeléből: A – karcsont, B – orsócsont, C – singcsont, D – alsó állkapocs (lelőhely: Budapest, III. kerület – Lajos utca – Nagyszombat utca) – Fotó és grafika: Biller Anna Zsófia

Fig. 9.: Brown bear bone finds from the vicinity of the military town's amphitheatre in Aquincum: A – humerus, B – radius, C – ulna, D – mandible (District III, Budapest, Hungary – Lajos str. – Nagyszombat str.) – Photo and graphics: Anna Zsófia Biller

pun át elszállítsák őket. A másik négy cella közül az egyik Nemesis szentélyéül, a többi pedig a rendezőség, a szolgák és egyéb emberek várakozó helyiségeként, valamint raktárként szolgált (Szilágyi 1956, 2; 10–15).

A katonavárosi amfiteátrum romjai közül a 20. század első felében zajlott feltárások során előkerült állatmaradványokról nem áll rendelkezésre információ. Ezeket vagy a kor szelleméhez igazodva nem gyűjtötték össze, vagy elvesztek. A 2000. év környékén a katonai amfiteátrumtól délre, a Lajos utca - Nagyszombat utca térségében, a római katonaváros kevéssé beépített külvárosi részének Kr. u. 2. század második harmadára tehető telepjelenségei között, Hable Tibor vezetésével folytak feltárások (Hable 2000, 37). Az innen származó régészeti állattani leletanyagból

Lyublyanovics Kyra archeozoológus medve csontokat (**9. ábra; 2. táblázat**; baloldali karcsont proximalis epiphysis nélküli töredéke – **10. ábra**, majdnem ép jobboldali orsócsont – **11. ábra**, jobboldali singcsont distalis töredéke – **12. ábra**, és jobb alsó állkapocs töredéke – **13. ábra**) is meghatározott a háziállatok, valamint további nagyvadak (östulok, gímszarvas, őz) maradványai mellett. 'Jelentés a Budaújlak, III. ker., Lajos u. – Nagyszombat u. lelőhely állatmaradványainak vizsgálatáról' című kiértékelésében szerepelnek részletesebb adatok a csontanyagról, a leletek rövid ismertetéséhez Lyublyanovics Kyra hozzájárulását ezúton is köszönöm.

A csontanyag szeméttelép-jellegű volt, emiatt kerülhettek bele medvemaradványok is. A karcsont egy fiatal egyedé volt (a *proximalis epiphysis* még

nem csontosodott a *diaphysis*hez), a többi maradvány legalább két további, kifejlett medvéhez tartozott. Egy jobboldali karcsont vágásnyomos *diaphysis* és *distalis epiphysis* töredéke ismert még a közeli Bogdáni út - Folyamőr utca - Sorompó utca által közre zárt régi Szeszgyár (BUSZESZ) területén zajló 2017. évi feltárásból, a katonaváros északkeleti negyedéből (Budai Balogh & Biller 2020, 180–181, 26. kép; **14. ábra**). E maradvány is valószínűsíthetően a római korból származott, és gazdája is kapcsolatban állhatott a katonavárosi amfiteátrumban folyó állatviadalokkal. Lehetséges, hogy a mély vágásnyomok küzdelem során keletkeztek, de a sekélyebb vágásnyomok alapján az is elképzelhető, hogy az amfiteátrumi játékok lezárását követő húsosztás során, a daraboláskor

sérült a karcsont felszíne. Noha a szeszgyári medvelet csak feltételezen köthető a *venatiók*hoz, az amfiteátrum déli szomszédságából származó medve- vagy más nagyvadmaradványok minden bizonnyal az amfiteátrumban folyt küzdelmek lenyomatai. Már csak amiatt is, mert a bikák és a medvék küzdelme birodalomszerte igen gyakori és kedvelt volt. Gyakran említik is őket a különféle források (Meijer 2009, 100; **15. ábra**). E két fajhoz hazánk területén is viszonylag könnyen hozzájutottak. Az állatmaradványok között nagyméretű szarvcsapú, fiatal kecskék maradványai is előkerültek, amelyek az esetleges műhelytevékenységen túl felvetik annak lehetőségét is, hogy ezeket a robusztus testalkatú állatokat akár a *venatiók* alkalmával is felhasználhatták.

10. ábra: Barnamedve baloldali karcsont proximalis epiphysis nélküli töredéke (lelőhely: Budapest, III. kerület – Lajos utca – Nagyszombat utca) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 10.: Fragment of a left humerus of a brown bear without the proximal epiphysis (District III, Budapest, Hungary – Lajos str. – Nagyszombat str.) – Photo: Anna Zsófia Biller

11. ábra: Barnamedve majdnem ép jobboldali orsócsontja (lelőhely: Budapest, III. kerület – Lajos utca – Nagyszombat utca) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 11.: Fragment of a right brown bear radius (District III, Budapest, Hungary – Lajos str. – Nagyszombat str.) – Photo: Anna Zsófia Biller

12. ábra: Barnamedve jobboldali singcsont distalis töredéke (lelőhely: Budapest, III. kerület – Lajos utca – Nagyszombat utca) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 12.: Distal fragment of a right ulna of a brown bear (District III, Budapest, Hungary – Lajos str. – Nagyszombat str.) – Photo: Anna Zsófia Biller

13. ábra: Barnamedve jobb alsó állkapocs töredéke (lelőhely: Budapest, III. kerület – Lajos utca – Nagyszombat utca) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 13.: Fragment of a right mandible of a brown bear (District III, Budapest, Hungary – Lajos str. – Nagyszombat str.) – Photo: Anna Zsófia Biller

14. ábra: Barnamedve jobboldali karcsont töredéke vágásnyomokkal (lelőhely: Bogdáni út – Folyamőr utca – Sorompó utca – BUSZESZ) – Fotó: Biller Anna Zsófia

Fig. 14.: Fragment of a right humerus of a brown bear with cut marks (District III, Budapest, Hungary – Bogdáni road – Folyamőr str. – Sorompó str.) – Photo: Anna Zsófia Biller

15. ábra: Római kori villa mozaikja medvével folytatott küzdelem ábrázolásával (Kr.u. 1. század; Nennig, Németország). Forrás: Wikimedia

(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nennig_Roman_Villa_and_Mosaics_-_51133501972.jpg)

Fig. 15.: Mosaic of a Roman villa depicting a fight with a bear (1st century AD; Nennig, Germany). Source: Wikimedia (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nennig_Roman_Villa_and_Mosaics_-_51133501972.jpg)

A viadalok menete

Magukról az állatokról, azok begyűjtéséről vagy az amfiteátrumokban zajló játékokról sok írott forrás számol be (pl. Plinius, Aristoteles, Aelianus, Plutarkhos). Martialis volt az, aki a *Látványosságok könyvében* (*Liber spectaculorum*) részletesebben írt az ember és állat közti küzdelmekről. Cicero, Seneca, Symmachus és Statius magánlevelezéseiben is említésre kerülnek a küzdelmek (Line 2022, 8). A római korban ugyan kevés nyílt kritika érte az arénákban folyó eseményeket, mivel ilyen formán

ez a császári hatalommal is szembeálló véleménynyilvánításnak számított volna, de Cicero, Seneca és Tacitus – ha nem is teljes mellszélességgel – magánlevelezésében érezhetően ellenezte az ilyesfajta értelmetlen és agresszív viadalokat (Meijer 2009, 133–135).

A képi ábrázolások (falfestmények, mozaikok, domborművek) gazdagabb forrásanyagul szolgálnak, ám olykor a realisztikus ábrázolásokon túl mintakönyvet követő, a valóságtól elrugaszkodott alkotások is születtek (August 1978, 163), ezeket érdemes kritikával kezelni.

Rómában a gladiátor főnökök helyett a *procurator munerum* tárgyalta személyesen a császárral a játékok szervezése kapcsán (Meijer 2009, 60; 98). Az északabbi provinciákban, így Pannoniában is a költségesebb gladiátor játékok helyett a lovasjátékok és a *venatiók* lehettek porondon, amelyeket évente több alkalommal is rendezhettek (Zsidi 2002, 81). Az aquincumi katonavárosi amfiteátrum csatorna-rendszerének felépítése kapcsán felmerült az az elképzelés, hogy vízi csatákat (*naumachiae*) is rendeztek a porondon (Szilágyi 1956, 14), bár az ilyesfajta látványosságokra igen ritkán kerülhetett sor, általában hatalmas tengeri győzelmek megünnepléseként. A játékok rendezői általában városi vagy tartományi előkelőségek közül kerültek ki (Auguet 1978, 281). Az óbudai budapesti katonai amfiteátrum esetében a *legio* altisztjei töltötték be ezt a posztot. A gladiátorok pedig birodalom szerte általában a frissen ejtett hadifoglyokból váltak (Szilágyi 1956, 20).

A *panem et circenses* ('kenyeret és cirkuszt') elve alapján a *plebs*nek gyakran osztogattak ingyenyjegyeket azok az előkelők, akik ilyen formán akarták megvásárolni a nép kegyét és szavazatát. Az amfiteátrumok alsó soraiban az előkelőknek, tisztségviselőknek fenntartott helyek voltak, a középső lelátórészt a jegyet vásárló vagy az ingyen jegyes polgárok számára jelölték ki. A legfelső sorokba a belépés szabad lehetett (Szilágyi 1956, 25).

A Colosseumbéli játékokról falragaszokon tájékoztatták a nagyérdeműt. A reggeli órákban voltak az állatküzdelmek („dzsungelharok”), melyek főszereplőinek fellépési sorrendje és összepárosítása általában meglepetés volt. A nézők jobban értékelték az olyan állatküzdelmeket, amikor különböző fajba tartozó állatok csaptak össze (Auguet 1978, 112).

Több esetben az amfiteátrumok pincerészen (*hypogeum*) voltak elhelyezve a ketrecekben tartott vadállatok, és innen húzták fel a homokkal beszórt küzdőtérre őket a viadal előtt (Liberati-Bourbon 2005, 70). A Colosseum esetében a *hypogeum* külső falában voltak a ketrecek, amelyeket néhány órával az előadás előtt nyitottak ki, és egyesével egy körülbelül 55 cm széles folyosón terelték az állatokat az őket váró liftketrecek felé. Az állatketreceket ellensúly segítségével húzták fel a viadalok egy adott pillanatában, majd kikergették őket egy részsín vagy lépcsőn keresztül az arénába (Meijer 2009, 74). Gyakori ellenfelek voltak a medvék és bikák, az elefántok és bikák, az oroszlánok és leopárdok/tigrisek/bikák/vadkanok (Auguet 1978, 112), a bikák és orrszarvúk, valamint az orrszarvúk és bölények. A színpadot gyakran az állatok természetes élőhelyéhez hasonlóan rendezték be, olykor látványos erdei tájat (*silva*) is létrehozta (Auguet 1978, 136–137). A harcból győztesen kikerült állatokkal a legtöbbször a show részeként végül vadászok végeztek. Az állatos etap

záróakkordja a vadászat (*venatio*) volt: ember és állat küzdelme, amely során a – legtöbbször vashegyű gerelyekkel (*venabulum*), máskor lándzsával, íjjal vagy karddal felfegyverzett (Auguet 1978, 118) – vadászok (*venatores*) és vadállatokkal szembeszálló harcosok (*bestiarii*) küzdöttek meg. Először növényevőket (például struccokat, antilopokat, gazellákat, szarvasokat, szamarakat, akár elefántokat is), majd ragadozókat (medvéket, nagy-macskákat) küldtek a vadászok elé. Két fő harcmóddal szállhattak szembe az állatokkal: egyesek vértet nélkül, ám gerellyel és lándzsával igyekeztek távol tartani maguktól a vadakat, míg mások testüket borító védőfegyverzettel és karddal, közelharcban küzdöttek életükért. De akadtak akár pusztá kézzel, saját testi erejükre hagyatkozó vagy egyéb, nem szokványos eszközöket bevető harcosok is (Auguet 1978, 122–124). A *venatorok* és *bestiariusok* egyénileg is felléphettek, a bikaviadalkhoz hasonló mutatvánnyal, vagy nagyragadozókkal folytatott küzdelmeikkel. Ez utóbbi esetén már nem mindig volt biztos, hogy az állat húzta a rövidebbet... A Kr. e. 2–1. században még nehezen lehetett megkülönböztetni felszerelésük alapján a gladiátoroktól őket, majd a császárkortól tunika szerű ruhában, lábszárvédőben, vadászdárdát használva vetették bele magukat a viadalba. A Kr. u. 2. században pedig mellvértben, pajzzsal és karddal harcoltak (Meijer 2009, 101–102; 104).

A Kr. u. 2–3. században készült, tunéziai el djemi előkelő házának padlójáról ismert mozaikon ragadozók marcangolnak szét elítélteket, amely hűen örökölte meg az akkoriban delente szokásban lévő állatok általi kivégzéseket (Carucci 2019, 212). Hasonlóan hátborzongató alkotás a líbiai Zlitenből ismert, a Kr. u. 1–3. század közé keltezett villa mozaikpadlója is (3. ábra; Carucci 2019, 218). A kivégzések azonban egy idő után már unalmasnak és öncélúnak tűntek a közönség számára, így a szervezők egy részüket valamilyen mitológiai kontextusba (például Orpheus vagy Pasiphae és a bika története, Daidalos és Ikaros mondája) helyezték, amely során a halálraítélt egy színjáték szereplője lett, amely újra felkeltette a nézők kíváncsiságát a kivégzések iránt (Meijer 2009, 108–109). Martialis is megörökítette epigrammaiban egy Daedalus nevű halálraítélt medve elé dobását:

„Daedalus

A lúcanusi medve hogy így tép, Daedalus, úgy-e Visszakívánod most egykori szármayaidat?”

(Martialis: Látványosságok könyve 8.; Csengery János fordítása 1942, 40. 8)

Esetenként a kivégzések helyett atlétikai versenyeket, komikus darabokat, vagy cirkuszi mutatványokat rendeztek, mint amilyen az elefántok táncoltatása vagy kötélén egyensúlyozása (Auguet 1978, 125; Line 2022, 13). Előfordult, hogy szelídített állatokkal játszottak el állatviadal-

paródiákat, nyúl vadászatok törpék, akrobaták, bűvészek közreműködésével (Liberati-Bourbon 2005, 74), vagy háziállatokkal mutattak be különféle mutatványokat. A Colosseum csatornáinak kutatása során előkerült állatmaradványok tanúsága szerint például kisebb, tascóhoz hasonló testfelépítésű, nagyjából 30 cm-es marmagasságú kutyák is öltre mehettek nagyobb testű ragadozókkal, akár medvékkel is, vagy őket is betaníthatták különféle trükkökre, ezzel szórakoztatva a közönséget (Squires 2022). Délután a nagyobb nézettségnek örvendő fő látványosság, a gladiátor játékok voltak soron (Meijer 2009, 98; 100). Játékokat nem csak nappal, hanem éjszaka, fáklyák fényében is rendeztek (Liberati-Bourbon 2005, 70).

Az amfiteátrumbéli viadalok alkalmával azonban nem csupán a küzdőtérén lévőek sérülhettek meg, hanem a nézők is az első sorokban, ha épp egy elkeseredett gladiátor vagy egy felbőszült vad rájuk támadt. Ennek elkerülése érdekében óvintézkedéseket tettek. Sulla koráig láncra verve vezették be az állatokat a küzdőterre (3. ábra), ennek a gyakorlatnak az elhagyásával azonban gondoskodni kellett a nézők biztonságáról (Auguet 1978, 107–108). A Colosseum esetében első védvonalként görgőket helyeztek az aréna kerítő falára, hogy a vadállatok ne tudjanak rajta fel- ill. megkapaszkodni. Ha ezen átjutottak volna, egy második, tetején vaskampókkal és elefántagarakkal tűzdelt fából épített fal állta útjukat (Meijer 2009, 78).

Néhány esetben előfordult, hogy az állatokkal folytatott küzdelmek – a közönség nemtetszését kivívva – a várakozásokkal ellenkezően alakultak. Ilyenkor a vadak vagy nem bűntak elő ketrecükből, csak a *magisterek* noszogatására, vagy nem támadtak neki ellenfelüknek, mert nem volt kedvük, vagy épp másra támadtak, például a *bestiarius*ra, s nem a kiszemelt áldozatra (Meijer 2009, 110–111). A *magisterek* feladata volt az életben maradt vadak viadal utáni befogása is (Auguet 1978, 108–109).

„A hős Carpophorus

*Míglen az orrszarvút ingerli remegve az őrhad
És a nagy állatban késik a feldühödés,
Már félnek, hogy az ígért küzdelem elmarad
ekképp:*

*Végül jól ismert, zord dühe újra kitör
És a sulyos medvét kettős szarvára kerítve
Csillagokig löki, mint szalmababát a bika:
S 'íme, milyen bizton veti Noricum érckelevezét
Bátor kézzel a még kiskoru Carpophorus!
Vitte is a bikapárt, könnyen vállára emelve,
Meghátrált ez előtt a bivaly és a bölény.
Futva előle a dárdájába szaladt az oroszlán.
Most panaszkod, óh nép, a henye késlekedést!”*

(Martialis: Látványosságok könyve 22–23.;
Csengery János fordítása 1942, 45–46., 22–23.)

Tertullianus leírása alapján az állatokkal folytatott küzdelmek, majd a kivégzések lezárásaként bizonyos helyeken egy Charont, a Styx folyón a halottakat átvivő révészt és egy Mercuriust, a lelkek kísérlőjét megformáló alak jelent meg az arénában. Ők ellenőrizték, hogy mindenki kellőképpen halott-e ahhoz, hogy holttestét utána hatalmas kampókra akasztva kihúzzák vagy hordágyra fektetve kivigyék a *porta Libitina*en keresztül az aréna küzdőteréről (Meijer 2009, 111; Auguet 1978, 69–70). Ha nem is mindenhol ilyen teátrálisan történt a halottak színpadról lehozatala, annyi biztos, hogy fontos és gyorsan elvégzendő feladat volt a tetemek elvitele. Az emberi testeket általában az életükben betöltött státuszuknak megfelelően temették el vagy semmisítették meg, némely esetben vadállatok vagy kutyák elé vetve a földi maradványokat (Meijer 2009, 128–129).

Az állatmaradványok sorsa

Az amfiteátrumokhoz kapcsolódó állatmaradványokkal kapcsolatban kevés információ áll rendelkezésre, számuk csekély. A küzdelmek során vélhetően egyik állat akár fel is falhatta az ellenfelét, vagy az elesett vadak darabjait a többi, még ringbe szálló ragadozó elé vethették eleségül, így a csontjaik elenyésztek.

Azt sem mindig könnyű meghatározni, hogy az egyes, amfiteátrumokhoz kapcsolódó állatmaradványok esetében valóban az ott folyt küzdelmek során elhullott vadak maradványairól van-e szó, illetve a későbbi korszakok állatmaradványai is színesíthetik a képet. A Viminaciumban 2011-ben előkerült, a Kr. u. 4. század második felére keltezhető részleges, hibrid tevecsontváz például bár az amfiteátrumból került elő, ebben az időben már nem használták az arénát a játékok színteréül. Így ez a teve a kereskedelemhez és a hadsereghez volt köthető, nem az állatviadalokhoz (Vuković & Bogdanović 2013, 263–264). Ugyanígy az aquinumi polgárvárosi amfiteátrum állatmaradványainak egy része is a későbbi korokhoz köthető.

Hogy pontosan hol végezték az állatok földi maradványai, régészetileg kevés bizonyíték áll rendelkezésre. Valószínűleg valahol az amfiteátrumokon kívül keresendőek azok a tetemdepók, ahová az elesett állatok kerülhettek. A trieri amfiteátrum mellett zajló feltárások eredményei azt sugallják, hogy a viadalokhoz köthető állatmaradványokat az emberek holttesteivel együtt időnként gödrökbe dobták (Carroll 2002). A Lajos utca - Nagyszombat utcai feltárásról származó leletek is a katonavárosi amfiteátrumban elhullott állatok tetemdepójaként is értelmezhetők.

Az állatok sorsát illetően főként az írott forrásokra lehet támaszkodni. A kisebb állati tetemeket kocsikra dobálhatták és úgy vitték el, a nagyobbak viszont, mint például egy oroszlán vagy víziló, komoly gondot okoztak. A tetemek mennyisége

olykor irdatlan nagy volt, elszállításuk pedig hosszadalmas, a fertőzés veszélyét is magában rejtette. A tetemek valószínűleg elhagyott helyeken: erre a célra kiásott gödrökben vagy ahol a földrajzi adottságok megengedték, mély szakadékokban végezték. Olykor a más játékok alkalmával bevethető állatok gyomrában kötötték ki élmezésük költséghatékony megoldásaként. Az elhullott állatok – főként a kisebb testű vadak – tetemét gyakran szétosztották a szegényebb néprétegek között. Ez a *plebs* számára ingyen húsforrást, míg a császár számára a hatalmának stabilitását jelentette (Meijer 2009, 129–131).

Összefoglalás

Az amfiteátrumokban zajló állatküzdelmekről a képi ábrázolások, írott források és a feltárások során előkerült épületszerkezetek, illetve az állatmaradványok nyújtanak információt. A gladiátor játékokat megelőző *venatio* izgalmas és várt eseményé nőttek ki magukat. A játékok szervezői vagy az egzotikummal, vagy az állatok mennyiségével, vagy a különleges ellenfél összepárosításokkal, vagy ezek mindegyikével együttvéve igyekeztek lenyűgözni a mindenféle társadalmi rétegből érkező nézőközönséget. A hatalmas mennyiségű állatállományt a Római Birodalom peremvidékeiről szervezett módon szerezték be a játékok számára, amelyben a hadseregnek is nagy szerepe volt. Kezdetben a mérsékelt övi faunához mérten egzotikumnak számító fajok (nagymacskák, zsiráfok, orrszarvúk, vízilovak, krokodilok, stb.) nagyobb száma volt megfigyelhető. A képi ábrázolásokon ezen fajok még az északabbi provinciákban is megjelentek, noha ezeken a területeken a mérsékelt övi fauna tagjaiból válogattak a viadalokhoz. A birodalom Kr. u. 3. századi gazdasági hanyatlása következtében, illetve az észak-afrikai mezőgazdasági tevékenység védelme érdekében olykor a kipusztulásig irtott fajok eltűnése miatt egyre inkább áttértek a mérsékelt övi állatok (barnamedvék, vadkanok, szarvasfélék, vadjuhok, bikák) befogására, és őket küldték az arénába. Ennek bizonyítékai lehetnek az aquincumi katonavárosi amfiteátrum közeléből előkerült medveleletek is. Pannoniában gyakori ellenfelek lehettek a medvék és a párosujjú patások közül a bikák és a bölények.

Az amfiteátrumokból vagy azok környezetéből előkerülő kevés állatcsont maradvány arra enged következtetni, hogy az elhullott állatok egy részét a még életben maradtak elé vetették ededelül, vagy feldarabolva szétosztották a nép között (amiről a régi óbudai szeszgyár területéről előkerült vágott medve alkarcsont is tanúskodhat), illetve valahol az amfiteátrumokon kívüli területeken, gödrökben földelhették el őket (amint az valószínű a Nagyszombat utca - Lajos utcai medveleletek esetében is).

Szerző tudományos közreműködése

Biller Anna Zsófia Eredeti kézirat

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani Bárány Annamáriának (ELTE TTK Természettudományi Múzeum) és Budai Balogh Tibornak (BTM Aquincumi Múzeum) hasznos szakmai észrevételeikért, tanácsaikért, Lyublyanovics Kyrának (MNM NRI), hogy hozzájárult a korábban általa meghatározott Lajos utca - Nagyszombat utca térségéből előkerült régészeti állattani leletek rövid ismertetéséhez és a medvecsonkok bemutatásához, valamint Kolozsvári Krisztiánnak (BTM Aquincumi Múzeum) a 7. ábra elkészítéséért.

Irodalom

AUGUET, R. (1978): *Kegyertelenség és civilizáció. A római játékok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, pp. 281.

BOMGARDNER, D.L. (1992): The trade in wild beasts for Roman spectacles: A green perspective. *Anthropozoologica* **16** 161–166.

BUDAI BALOGH, T. & BILLER, A.Zs. (2020): Szeszgyári capriccio. Topográfiai kutatások az aquincumi canabae északkeleti határában. BTM Aquincumi Múzeum. *Aquincumi Füzetek* **24** 139–195.

CARROLL, R. (2002): Lion kings: Capturing the beasts for the Colosseum. *The Guardian* **2002-06-19** (utolsó megtekintés: 2024.09.06.)

<https://www.theguardian.com/world/2002/jun/19/humanities.research>

CARUCCI, M. (2019): The Spectacle of Justice in the Roman Empire. In: HEKSTER, O. & VERBOVEN, K. eds, *The Impact of Justice on the Roman Empire. Proceedings of the Thirteenth Workshop of the International Network Impact of Empire (Gent, June 21–24, 2017)*. Koninklijke Brill NV., Leiden, 212–233.

https://doi.org/10.1163/9789004400474_013

CSENGERY, J. (1942): *Marcus Valerius Martialis epigrammáinak tizenégy könyve. A látványosságok könyvével*. MTA, Budapest, pp. 470.

GÁBOR, O. & VADAY, A. (2022): Jelenetes római veret Nemeskéről. *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* **55** 53–104.

HABLE, T. (2000): Újabb leletmentés a Nagyszombat utcai amfiteátrumtól délre. *Aquincumi Füzetek* **6** 37–45.

HAJNÓCZI, Gy. (1971): Az aquincumi katonai amfiteátrum kitűzése és szerkesztésmódja. *Archeologiai Értesítő* **98/2** 186–189.

- KIRCHHOF, A. (2006): Katonai amfiteátrum. In: ZSIDI, P. ed., Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten. *Aquincumi Zsebkönyvek* 4 Budapest 80–82.
- LIBERATI, A.M. & BOURBON, F. (2005): *Az ókori Róma. Birodalom, mely egykor a világ ura volt.* Officina '96 Kiadó, Budapest, pp. 292.
- LINE, P. (2022): The elephants who appealed to the gods: animal agency in the Roman arena and the human perception of it. *Journal for Human-Animal Studies* 8 6–31.
<https://doi.org/10.23984/fjhas.102865>
- MEIJER, F. (2009): *Gladiátorok.* Gondolat Kiadó, Budapest, pp. 174.
- PÓCZY, K. (1994): Az aquincumi katonai amfiteátrum műemléki helyreállítása Óbuda városrendezési tervének forrásaként. In: PAMER, N. ed., *Művészettörténet – Műemlékvédelem* VI Gerő László nyolcvanötödik születésnapjára. Tanulmányok, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Budapest, 27–39.
- RISSANEN, M. (2014): Was There a Taboo on Killing Wolves in Rome? *Quaderni Urbinati di Cultura Classica* 107 125–147.
- SQUIRES, N. (2022): *Colosseum's drains reveal sausage dogs slaughtered in bloody bear fight bouts.* (utolsó megtekintés: 2024.08.16.)
<https://www.telegraph.co.uk/world-news/2022/11/25/colosseums-drains-reveal-sausage-dogs-slaughtered-bloody-dog/>
- SZILÁGYI, J. (1956): *Az aquincumi amfiteátrumok.* Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, Budapest, pp. 29.
- TORMA K. (1881): *Az aquincumi amphitheatrum északi fele. (Jelentés az ottani ásatásokról.)* Magyar Tudományos Akadémia Könyvkiadó-Hivatala, Budapest, pp. 109.
- VÖRÖS, I. (2018): A Seuso-tál állatábrázolásai. *Archeologiai Értesítő* 143 247–264.
<https://doi.org/10.1556/0208.2018.143.13>
- VUKOVIĆ, S. & BOGDANOVIĆ, I. (2013): A camel skeleton from the Viminacium amphitheatre. *Starinar* LXIII 251–267.
<https://doi.org/10.2298/STA1363251V>
- ZSIDI, P. (2002): *Aquincum polgárvárosa az Antoninusok és Severusok korában.* Enciklopédia Kiadó, Budapest, pp. 81.
- ZSIDI, P. (2006): Polgárvárosi amfiteátrum. In: Budapest római emlékei. Séták a római kori Budapesten. *Aquincumi Zsebkönyvek* 4 Budapest 23–25.